

DEVRIK CÜMLE VE VASIYETNAME'DEKİ ÖRNEKLERİ ÜZERİNE*

Musa DUMAN**

Inversed Sentence and Some Examples From Vasiyetname

Abstract: Inversed sentences were claimed that they were not originally Turkish, started to be used by the influence of foreign languages, a number of debates were done on this issue. In this article some examples of inversed sentence structure from a text belonging to historical Turkey-Turkish are investigated.

Keywords: Vasiyetname, inversed sentence, Turkey-Turkish, Turkish syntax, sentence

Genel dil tipolojisi içinde Türkçe esas cümle yapısının *özne + tümleç + yüklem* dizilişinde olduğu hemen hemen bütün dil bilgisi kitaplarında kaydedilmiştir. Ancak yine aynı kitaplarda cümleler, yüklemelerinin yerine göre iki çeşide ayrılmışlardır.

- a. Yüklemi sonda bulunan cümle : düz cümle, kurallı cümle.
- b. Yüklemi sonda bulunmayan cümle: devrik cümle.¹

---

* Bu yazı, 25-29 Eylül 2000 tarihlerinde Çeşme-İzmir'de toplanan 4. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı'na bildiri olarak sunulmuştur.

** Doç. Dr., İÜ Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

¹ Dil Bilgisi kitaplarından başka, devrik cümleyi konu alan inceleme ve deneme yazılarının listesi için Ömer Demircan - Aybars Erözden'in tasnifli bibliyografya çalışmasına bakılabilir: "Dil Üzerine Yayınlar ve İncelemeler (Bir Kaynakça Derlemesi)", *Dilbilim Araştırmaları* 1990, s. 191-295 (c. *Sözdizim ve Dilbilgisi*, s. 222-234). Devrik cümle konusunu müstakil olarak ele alan incelemeler de yapılmıştır. Söz konusu bibliyografik çalışmada yer alan Eser Erguvanlı-Taylan'a (*The Function of Word Order in Turkish Grammar*, U. Minnesota, doktora tezi, 1979, Mouton 1984) şunlar eklenebilir: Sumru

Özne ile yüklem arasındaki diğer unsurlar ise “Yardımcı unsurlar temel unsurlardan önce gelir.” ve “Anlamı özellikle belirtmek istenen unsur yükleme yaklaştırılır.” ilkelerine göre sıralanırlar.

Burada, özellikle 1950’li yıllardan sonra başlayan devrik cümlelerin Türkçe olup olmadığı tartışmalarına yer vermek gereksizdir. Ancak şunu ifade etmeliyiz ki, çoklukla düz yazılı (mensur) metinlerin verilerinden yola çıkarak belirlenen cümle çeşitleri içinde, daha çok konuşma dilinin heyecan ve vurgulamalarını ya da sanat kaygısı gütmeyen tabîî bir anlatımı yansıtan devrik cümle yapısının yer almaması, bir bakıma konuşma dilini hesaba katmayan bir dilbilgisi anlayışının sonucu olmuştur.

Aslında manzum metinlerdeki devrik yapıları da sadece vezin ve kafiye zorunluluğuna bağlamak pek doğru gözükmemektedir. Çünkü, hangi zorunlulukla olursa olsun, dilde anlaşılmasız bir kullanımın yeri olmamalıdır.

Edebî kıymeti olan tarihî metinlerde, hatta son dönemde yazılmış bazı edebî eserlerde devrik yapıları cümlelere rastlamak ancak çok özel durumlarda mümkün olabilmektedir.² Daha çok hikâye ve romanlarla tiyatro eserlerinde geçen konuşma örnekleri içinde rastlanan devrik yapıları cümleler, XIX. yüzyılın sonlarından itibaren başlatılan konuşma dili ile yazı dilinin birbirine yaklaştırılması çabaları sonucu, yazı dilinde (edebî dilde) de yaygın olarak kullanılmaya başlanmış, Türkçenin ifade şekillerinden birisi hâline gelmiştir.

Bu genel tespitten sonra, Türkçe ifade biçimleri içinde neredeyse düz cümleler kadar kullanım alanı bulduğu anlaşılacak devrik yapıları cümlelerin yazı dilinde yer almalarının tarihine bir ışık tutmaya çalışacağız. Bunun için öncelikle tarihî metinlere göz atmamız gerekecektir:

Özsoy, “Üretici Dilbilim Kuramı Çerçevesinde Türkçenin Sözdizimi”, *Dilbilim Yazıları 1991*, Usem Yayınları, Ankara 1991, s. 45-55; Ayhan Sezer, “Türkçe Sözdizimi”, *Dilbilim Yazıları 1991*, Usem Yayınları, Ankara 1991, s. 56-69; Ömer Demircan, “The Rules of Inversion in Turkish”, by London University, 15-17 Ougust 1990 (Türkçesi : “Devrik Dizimin Kuralları”, *Dilbilim Yazıları 1991*, Usem Yayınları, Ankara 1991, s. 27-38); Ömer Demircan, “Devrik Tümce Üzerine Tartışmalar”, *Metis Çeviri*, nr. 15, Bahar 1991, s. 93-101.

2 Meselâ A. Şinasi Hisar’ın *Çamlıca’daki Eniştemiz* adlı eserinde beşi basit, ikisi birleşik yapıda toplam yedi, A. Hamdi Tanpınar’ın *Beş Şehir* adlı eserinde ise iki unsurlu isim cümlesinde olmak üzere sadece dörttür. (Osman Esin, *Abdullah Şinasi Hisar’ın Çamlıcadaki Eniştemiz Adlı Eserindeki Cümle Tipleri Üzerine Bir İnceleme*, yayımlanmamış doktora tezi, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul 1997, s. 277; Asiye Mevhibe Coşar, *Ahmed Hamdi Tanpınar’ın Beş Şehir Adlı Eserindeki Cümlelerde Unsur Dizilişi ve Kuruluş İlişkisi*, yayımlanmamış doktora tezi, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul, 1997, s. 409.)

Eski Türk Yazıtları'nda devrik yapılı cümleye rastlanmamıştır.³ *Divanü Lügati't-Türk*'te ağızdan derlendiği anlaşılan metinler içinde yüklemi sonda olmayan cümleler bulunmaktadır. *Dede Korkut Hikâyeleri*'nde ise konuşma ve seslenme heyecanının hakim olduğu anlatımlarda devrik yapılı cümlelere daha sık rastlanır.⁴

Eski Türkiye Türkçesi dönemine ait mensur eserlerde görülen devrik yapılı cümle örnekleri, bu dönemin eserlerinin pek çoğunun tercüme olması sebebiyle ihtiyatla karşılanmışlardır.⁵ Bu ihtiyatta haklılık payı bulunmakla beraber, Türkçe'de zaten var olan bir ifade biçiminin yabancı dillerin ifade biçimleriyle buluşmasını, Türkçe'nin kabahati imiş gibi göstermenin mantığını anlamak mümkün değildir. Tercüme eserlerdeki tabii olmayan yapılar, ifade şekilleri, doğrudan asıl metne bağlı kalınarak yapılan aktarmalar kendilerini kolayca ele verirler. Bunun tipik örneklerini satır altı tercümelerde bulmak mümkündür. Bu durumu açıklığa kavuşturmak için XIV. yüzyılda yazılmış *Nazmü'l-Hilâfiyât Tercümesi*⁶ adlı eserden aldığım iki örnek üzerinde kısaca durmak istiyorum. Burada iki türlü metin var. Birisi asıl metne bağlı kalınarak yapılan tercüme, diğeri, onun bir çeşit açıklamasının yapıldığı cümleler.

Arapça metnin altına yazılı olan tercüme asıl metne uygun olarak beyit düzeninde verilmiş:

1. Değüldür kâfirün şanuklığı
Fıskından ötrü i'tikâdında dağı 'âdetinde.

Ya'nî kâfirün şehâdeti ašlâ maqbül degül, ne kâfirlere ne müšülmânlara, fâsık olduğundan ötrü, i'tikâd yönünden; zîrâ imândan dıšıra çıkmışdur, fâsıkuñ ašlâ şanuklığı revâ degüldür Şâfi'î katında. (NH., s. 204)

2. Mâlik olmağ elli akçeye
Men' eyler cümle hağı almağdan

³ Tahir Nejat Gencan, "Devrik Cümle", *XIII. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler 1957*, TDK Yayınları, Ankara 1960, s. 46.

⁴ *age.*, s. 49-51.

⁵ Eski Türkiye Türkçesi devresine ait bir *Kısas-ı Enbiyâ* nüshası üzerinde yapılan cümle incelemesinde, içlerinde "İlâhî, biz susuz buñalduk, bize su viribi keremüñden." (61a.13), "ol direkler üstine evler yaptılar sırçadan." (132a.12), "Ol suya şimdi âb-ı zezem dirler, kaynaku çıkığından ötürü." (61b.1) gibi cümlelerin de yer aldığı devrik yapılı cümleler "Eserde geçen bu tip cümlelerde tercüme kokusu açıkça hissedilmektedir." açıklamasıyla sıralanmışlardır. (İsmet Cemiloğlu, *14. Yüzyıla Ait Bir Kısas-ı Enbiyâ Nüshası Üzerinde Sentaks İncelemesi*, TDK Yayınları, Ankara 1994, s. 77).

⁶ *Nazmü'l-Hilâfiyât Tercümesi*, (hzl. Azmi Bilgin), TDK Yayınları, Ankara 1996.

Ya'nî bir şahş elli dirheme güci yitse ol şahşa halâl degül zekât almak, şadaka-i fıtr almak, 'öşr almak Şâfi'î kavlinde, bizüm kavlüümüzde kaçan nişâba güci yitmese ya nişâbuñ kıymetine artuğ olmasa hâcetinden, halâldür zekât almak. (NH., 166.14-17)

Bu iki örnekte, asıl metnin karşılığı olarak verilen tercüme ile altına “yani...” notuyla verilen açıklaması cümle kuruluşu bakımından farklıdır. Açıklama bölümü, mütercimnin tercüme anlaşılır olsun diye yaptığı Türkçe ifadeleri ihtiva etmektedir. Burada sanat kaygısı güdülmeden ifade edilmiş tabii dilin örneklerini görmekteyiz. Bu ifadeleri doğrudan konuşma dili diye nitelemek de zordur.

Dönemin başka eserlerinde tercüme etkisinin var olduğu düşünülen ifadeler, bu açıklamalardaki örnekleri andırır cümlelerdir.

Edebî muhtevalı olmayıp halkı eğitmek, onlara pratik bilgi sağlamak maksadıyla yazılmış olan eserler Türkçe'nin tarihî fonolojisi ve morfolojisi açısından güvenilir malzemeler ihtiva etmektedir; bunların çoklukla harekeli ve kalıplaşmış imlâyâ bağlı kalmadan yazılmış olan nüshaları eserin dahil olduğu devrenin dili ile ilgili fonetik tereddütlerin giderilmesine de katkı sağlamaktadır.

Bunların diğer yandan sade ve teklifsiz bir üslûpla kaleme alınmış mensur eserler olmaları onları, özelde konumuz için, genel anlamda ise Türkçenin cümle bilgisi açısından daha önemli hâle getirmektedir. Bu türlü eserlerde Türkçenin bütün ifade hususiyetlerini görmek mümkündür. Hatta alıntı unsurların bile çok eski devrelerde Türkçe'nin birer ifade şekline dönüştüğünü görebiliriz:

Bir gişi terâvih kılurlar şandı, uydı, gördi kim vitr namâ-zıyımış, bir rek'at dahı kıla. (Muk., 72a.5).

Añlağul kim bir bâzişâha elsüz ayaksuz gözsüz kulaksuz tuhfê ileden yâhuz gözi görmez kulağı işitmez eli ayağı dutmaz yâhuz cânsuz gövdeyi armağan ileden ol ulu bâzişâhı ululamış ağırlamış mı ola yoksa gâyet yaramazlık idüb masharalığa almış mı ola. (Muk., 52a.5-8)

Eğer câhil gişi olursa ölen gim bunları 'Arabca dimeya, bunları Türkca eyitmek yiğrekdür, Türkca eyitmek budur gim eyida : Tanuqlık virürem gim Tañrı te'âlâ birdür... (Muk., 83b.12-13)

Eyitmek gerek gim işbu kadar nesneñ aldum ya seniñ haqqında şöyle didüm paña bağışla. (Muk., 25b.8-9)

Örnekler çoğaltılabilir.

Eski Türkiye Türkçesi devresine ait pek çok eserden bu maksatla yararlanılabilir. *Vasiyyet-nâme*'deki devrik cümle örneklerine geçmeden önce, bu

devreye ait birkaç eserden daha örnekler vermek istiyoruz. Örneklerimizi *Müntehab-ı Şifâ* dışında tercüme olmayan eserlerden aldık. *Müntehab-ı Şifâ* da bizzat müellifince tercüme edildiğinden, onu da telif bir eser saymak yanlış olmaz.

1. Müntehab-ı Şifâ⁷:

Kaçan bir kişiyi kuduz talasa, bilmeseler kuduz mu taladı yoksa sağ it mi taladı, cerāhat yerin kōz içile ovalar, tavuğa birağalar, eğer yemezse, ya yeyüb ölürse kuduz it taladı, eğer yeyüb ölmezse kuduz değıldür. Yaħud cerāhatdan çıkan kana ya iriñe ekmek pāresin bulaşduralar, itlere birağalar, eğer yerlerse kuduz değıldür. (136a.13-16)

Eğer sıtmalı kişi okısa sıtmasından kurtula ve eğer şayru okısa şifâ bula Allah'ıñ 'ināyeti ve fażlı birle. (146a.11)

On dirhem süker katub ısıcakla acla iceler, üç tañla, talağı gide. (85b.9)

2. Kemâliye⁸:

Hâcat vaktinde biş mişkâl isti'mâl ideler, zerdeli şuyıla. (21b.10-11)

'Ayān gözüñle göresin, biz gördüğümüzleyin. (8b.7-8)

Bu cülâb 'ağd olunup kıvâma gele, turınc kab üzerinde. (25a.4)

Bu ilâcı itdi, fâyidesi oldu tızcek. (4b.4-5)

Bu resme meşğül olup mülâzamet ideler, hattâ bevāsîr siğilleri dökülüp gidince. (18a.5)

Cimâ'a kuvvet olmağıçün yimekler isti'mâl itmek yeğdür, edviyeleri isti'mâl itmekden. (15a.8)

Eğer ol öyken pāresin ite virseler, yimeye, ağulu olduğundan ötürü. (17b.3-4)

⁷ Celâlüddin Hızır (Hacı Paşa), *Müntehab-ı Şifâ I: Giriş - Metin*, (hzl. Zafer Önler), TDK Yayınları, Ankara 1990. (Örneklerin sayfa ve satır numaraları elimizdeki nüshaya göre verilmiştir.)

⁸ Şirvanlı Mahmud, *Kemâliyye*, (hzl. Muhammet Yelten), İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1993.

3. Münyetü'l-Ebrâr⁹:

Ebû Bekir Şiddîk razıyallâhü 'anhü ağızında dâyim bir taş saklardı mâlâyânî söylemek korhusundan, söz söylemek istese ol taşı ağızından çıkarırdı, sözün söylerdi, girü taşı ağızına sokardı, diline işâret idüb eydürdi ki budur beni mevâzı'-ı müşkileye bırağan. (46b.12-16)

Kaşâvet hâcer şıfatıdır, hâcer-i kâsî münkesir olmaz kavî külünkile darb-ı şedîd olmayınca. Bes hâcer kalbdür, anuñ külüngi zâkirüñ lisânıdır. (56b.14-16)

Ol vaktin görür ki vücûd-ı insânî tobtolu olmuş hurs hınzırlarıyla ve şerr itleriyle ve gâdab parslarıyla ve hubb-ı riyâset arslanlarıyla ve şehvet ü gaflet hımârlarıyla ve çok yimek öküzleryile ve nişkâ ilanlarıyla ve hile dilgüleriyle ve incitmek 'akrebleriyle. (82b.1-6)

Ya Ahmed beni günde defa'âtlıla katl idersin ârzümdan beni men' itmeğile ve âyim beña mağalefet itmeğile. (92a.18-19)

4. Mukaddime¹⁰:

Metne alınan ayet ve hadislerin tercümelere ve diğere ifadeler arasında yukarıda *Nazmü'l-Hilâfiyât'* tan aldığımız örneğe benzer bir durum söz konusudur.

Şol elinüñ ayasıyla barmakları acıla, sağ elinüñ barmağı ucundan futa sürta dirseğina varınca. Dirseklerinden dağı bile sürta, sağ eli ayasıyla barmakları acıla. (37b.3-4)

Kağan gişi bir yirde ölsa gömseler atası ya anası dilese gim çıkara gendü şehrina ileda, komayalar çıkarmağa, zirâ megrühdür. (86a.1-2)

Annâ eğer gövdesinde büre "pire" boğı gibi ya siñeg boğı gibi nesna olsa altına şu geçmesa kayurmaz dimişler, harac olmasun diyü. (32a.13-14)

⁹ Abdurrahîm Karahisârî, *Münyetü'l-Ebrâr ve Gunyetü'l-Ahyâr*, (telif tarihi: 857/1453) İznik, İÜ Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Seminer Kitaplığı, nr. 4444.

¹⁰ Kuşbeddin bin Muhammed İzniki, *Mukaddime-i fî 'İlmi'l-'İbâdât*, (telif tarihi: 822/1419-20), İÜ Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Seminer Kitaplığı, nr. 4023. Eser harekeli nesihle yazılmış olup g sesi noktalı kef ile gösterilmiştir. Eserde pek çok alıntı kelimedeki k>g gelişmesine de işaret edilmiştir: gâfir (13b.12), gitâb (28a.2), hüğüm (17a.15) vb. örneklerde eserin hareke ve işaretlemelerine bağlı kalınmıştır.

Ba'zılar eyitmiş : Çünkü ruḥṣatdur Tañrı ta'âlâdan kullarına dînlenmeğiciün, günleriün kiy kıyasıyla üç günlük yol hisâblana, müsâfir olmağiciün. Eğer... (78a.11-12)

Başı gicidi, buyurdu bir kaç kullarına añul añul döğerleridi gici-sini gitsün diyü, kırk gün gice gündüz uyumadı, şol zahmetile kaldı. (21a.15-21b.1)

Bir gişiyi görseler cemâ'at birle namâz kılar hüküm iderler müsülmân iduğına, eğerçi imân getürdüğün işitmedilerse daḥı. Ve daḥı... (77a.13-15)

Boğazına garğara vire ve burnına şu vire yoḡaru çeka, ihtiyâtiçün... (32a.3)

Eğer borclu olursa borcın ödeyecek deñlü virsa düüstdür, borcu ne deñlü çok olursa olsun. (93b.4-5)

Eğer böyle itmeyüb evvel ayağın yuyub andan kolın yursa daḥı düüstdür abdesti, ammâ sünnet terk itmiş olur. (Muk.,36b.9-10)

Eğer dirliğinde ince bizler geyürsa ölicaḡ daḥı ince bizler ideler, eğer yoḡsul olmazısa, eğer dirliğinde yoḡsul olub yoḡun bizler geyürsa öliccek daḥı gefenin girü yoḡun bizler idaler. (85a.1-3)

Her ki cemâ'ati terk itsa bu 'özürlersüz, fâsık olur. (71a.2)

Maḡalle imâmu yiğdür namâz kıлмаğa ölüniñ evliyâsından. (81b.3)

Eğer imâm ya kazî ya sulṭân hâzır olmasa maḡalle imâmu yiğdür ölüniñ namâzın kıлмаğa. (81b.5)

Muḡtâr budur kim şu müsta'mel olmaz bedenden ayrılıb bir arada karar itmeyinca. (40b.9-10)

Ol opanıñ bir kavum düşmeni varımış, dünla gelmişler, isdemişler bunları urmağa. (158a.4)

Secdeye varıcaḡ kolların yire döşemek taḥıyyâta oturıcaḡ baḡdaş kırmak 'özri olmadın, mekrühdur. (55b.8-9)

***

Eski Türkiye Türkçesi devresine ait muhtelif eserlerden aktardığımız bu cümle örneklerini dikkatlerinize sunduktan sonra *Vasiyetname* ile ilgili tanıtıcı bilgiler vermek ve müellifin farklı özellikler taşıyan başka bir eseriyle kısa bir karşılaştırma yapmak istiyorum.

*Vasiyyet-nâme*¹¹, müellif Birgili Muhammed Efendinin Türkçe olarak yazdığı tek eseridir. Çeşitli konularda telif ettiği çok sayıda Arapça eseri ve hatta Arapçanın öğretilmesi için yazdığı kitaplarıyla şöhret bulmuş bir Osmanlı aydını olan Birgili Muhammed Efendi bu eseri H. 970 (M. 1562) yılında yazmıştır. Eser, sanat kaygısından uzak, halka dinî bilgileri öğretmeyi amaçlayan sade anlatımlı mensur bir metindir. Benzer amaçlı diğer eserlerdeki gösterişsiz, tabîî ve canlı ifade biçimleri *Vasiyyet-name*'de de görülmektedir. Ayrıca eser, Klâsik Osmanlı Türkçesi devresine yakın bir dönemin (M. 1562) dilini temsil etmesi hasebiyle, yukarda zikrettiğimiz eserlerin dönemiyle daha sonraki devrelere uzanan süreçte ara devreyi göstermesi bakımından da önem kazanmaktadır.¹²

Yine Birgili Muhammed Efendi'nin dostlarının tavsiyesi üzerine Arapça-sından Türkçeye aktardığı *İnkâzû'l-Hâlikîn*¹³ adlı eserindeki aynen tercüme ve açıklama cümlelerine, *Nazmü'l-Hilâfiyât*'ı da yeniden hatırlayarak bir göz atalım istiyorum.

Metin içindeki ayet ve hadislerin ya da din alimlerinin görüşlerinden alıntıların “Ya'nî, ma'nâsı, ma'nâsı budur ki...” gibi sözlerle verilen açık tercümelelerdeki ifade biçimleri, büyük ölçüde yabancı cümle yapısını açıkça gösteren örnekler ihtiva etmektedir. Bu cümlelerin içinde de geçen devrik yapılar belli ki tabîî bir söyleyişi aksettirmekten uzaktırlar:

Ma'nâsı: Şol kimseler ki 'amel ile dünyâ dileyeler, anlara dünyâyı virevüz eksüksüz. Anlar şunlardır ki âhiredde anlara bu 'amelleri mukâbelesinde yoğdur illâ cehennem odı vardur. Ol üdükleri 'ameller hâbiğ ve bâıldur. (3b.4-9)

Ma'nâsı: Di ya Muhammed! Ben sizden ecr istemezîn Kur'an üzre. Kur'an değüldür, illâ 'alemine zikridür. Anuñla dünyâ taleb ve ahğ itmek caiz değüldür. (4a.1-4)

11 Eserin Süleymaniye Ktp. Servili Böl. 182 numarada kayıtlı 1095/1683 tarihli nüshası imlâ, fonetik ve morfolojik yönlerden incelenerek yayımlanmıştır: Birgili Muhammed Efendi, *Vasiyyet-name: Dil İncelemesi, Metin, Sözlük, Ekler İndeksi ve Tıpkıbasım*, (hzl. Musa Duman), R Yayınları, İstanbul 2000.

12 Yukarda zikrettiğim çalışmada T. N. Gencan, Divan Edebiyatı ve sonrası dönemlerdeki cümle örneklerini tercüme cümlelere benzedikleri gerekçesiyle Türkçe saymama eğiliminde gözükmektedir. Ziya Paşa : *Hürriyet en güzel nimet-i ilâhiyedir, eğer suiistimal olunmazsa. Hürriyet esaretten muzur olur, itidali tecavüz ederse. (age., s. 51-52).*

Cenab Şehabeddin'in Tiryaki Sözlerinden:

Çıplak söz edebî değildir, çıplak insan müeddeb olmadığı gibi.

Demir mukaddesdir, seyf olursa; mel'ündür, zencir-i istibdâd olursa.

13 Birgivi Muhammed Efendi, *İnkâzû'l-Hâlikîn*, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 1269.

Ma'nâsı: Bir kimse kim 'ameli ile dünya diler, biz diledüğümüzü dünyâdan diledüğümüz kimseler ta'cil ideriz. Andan sonra ahiretde anuñçün cehennem kıılırız. Ol cehenneme girür, mezmüm ve medhür olduğı hâlde. (4a.1-4)

Ma'nâsı: Bir er vaşıyyet itse kabri katında Ku'an okuyan için bir nesne ile, vaşıyyet bâıldur. (81a.5)

Ma'nâsı: Üç kitâbun nakli kabir katında Kur'an okunmasına muflak vaşıyyet bâıldur. Ba'zular kâri mu'ayyen olursa câ'izdür, sıla tarikıyla ve illâ câ'iz değıldür, dimişler.(81a.15-81b.3)

'Ulemâ-i dîn dimişler kim şol nesne ki bizüm zamânumuzdan şâyi' olmuşlar ve hem müslümânlar 'avratlarınıñ ekseri ana mübtelâlardur, ol nesnedür kim oğlancıklarda belürür, kızamak gibi, bunıñ gibiler için taşdan bir şuret gibi nesne itmişlerdür, aña ta'zîm idiüb oğlancıklara andan şifâ dilerler. Dağı i'tikâd iderler ki ol taş oğlancıklara şifâ virür. Bu 'avratlar bu fi'illeri ile ve bu i'tikâdları ile kâfirât olurlar. Dağı anlarını erleri ki bu fi'illerine rızâ virürler, kâfir olurlar. Ve bir dağı bu cinsden oldur ki çeşme başlarına giderler dağı ol çeşme başlarına koyun iletürler ve ol şulara tazâim idiüb şol niyyetleri ki vardur, ol niyyet üzre koyunlarını ol çeşme başında boğuzlarlar. Ol koyunları boğuzlayanlar kâfir olurlar. Dağı ol koyunlarını eti murdâr olur, yimeleri câ'iz olmaz. (83b.5-84a.4)

Metne bağı bir tercüme olduğı her hâlden belli olan yukardaki örnekler ile şimdi vereceğimiz parçayı karşılaştıracak olursak arasındaki farkı rahatça anlamamız mümkündür. Dikkat edilirse metinlerin kelime kadrosu Türkçe olmak açısından birbirinden fazla uzak değıldir.

Vasiyetname'den :

Andan sonra iki kimse bulalar kabir kazıcı. Müslümânlar makâbirinde bir şâlih kimsenüñ kabri kurbinde ola. "Kazmağa yiğirmişer akçe virelüm size, kabri kazuñ." diyeler. Bu akçeyi aşıl mâldan vireler. Deriñliğı boyumca ola. Enlülüğı yarisınca ola. Tamâm kazıldıktan sonra kıbleden yaña sin kazalar, gevdem şığacak kadar; lağım gibi ola. Aña lahd dirler. (Vas. 39b.4-9)

Eğitici maksatla yazılmış sade bir anlatıma sahip bu türlü mensur eserlerde olduğı gibi *Vasiyyet-nâme*'de de devrik yapılı cümlelerin kullanıldığı gözükmetedir. Dikkat çeken bir diğere husus ise, sade, akıcı ve kolay anlaşılır bir üslûp içinde devrik yapılı cümlelerin Türkçe ifade biçimi olarak yer almış olmalarıdır. Öyle ki bu yapılar da değışik unsurların farklı yerlerde bulunmaları ve değışik ifade edilişleriyle kendi aralarında çeşitlilik göstermektedirler.

Meselâ şu iki cümle, yüklemeleri aynı çatı özelliğine sahip olduklarından aynı yapıda kurulabilirlerken iki ayrı ifade biçiminde karşımıza çıkmaktadırlar:

a. *Ve daği şehâdet iderin, 'azâb-ı kabir hâkdur. 19a. 9*

b. *Ve bilcümle inandım Allâh ta'âlâya ve meleklerine ve kitâblarına ve peygamberlerine ve kıyâmet gününe ve hayr ve şer Allâh ta'âlânun ta'âdîrile ve bilmesiyile ve dilemesile ve yaratmasîle olduğına. 23a.8-10*

Devrik Cümlelerin Yapıları Bakımından İncelenmesi:

Devrik yapılı cümlelerde, esas ve tamlayıcı unsurlar yüklemden sonra yer alabilmektedirler. Cümleler basit veya birleşik yapıda olabilirler. Eserde devrik yapıda toplam 58 cümle bulunmaktadır. Eserdeki örnekleri yüklemden sonraya kalan unsurlara göre sınıflandırırsak şu sıralamayı yapabiliriz:

- a. Nesnesi yüklemden sonra getirilmiş cümleler : 2 cümle
- b. Şartlı unsur esas cümle yükleminden sonra getirilmiş cümleler : 16 cümle
- c. Tamlayıcıları yüklemden sonra getirilmiş cümleler : 6 cümle
- d. Zarf unsuru yüklemden sonra getirilmiş cümleler : 34 cümle

Dikkat edilirse, öznenin yüklemden sonra gelmesi durumu dışında bu sınıflama, günümüzdeki devrik yapılı cümlelerin özellikleriyle paralellik göstermektedir. Bu cümleler arasında, özne unsurunun yüklemden sonra geldiği örneklerin bulunmamasını, Vasiyetname dışında bütün eserlerini Arapça yazmış bir yazarın eserinde ayrıca dikkate değer bulduğumuzu burada belirtmek isteriz.¹⁴ Bu durum, söz konusu cümle kuruluşlarında Arapça'nın etkisinin olmadığına delil sayılabilir.

Örnekler:

1. Nesne unsurları yüklemden sonra olanlar:

a. *Eđer rukû'dan kalkdukdan şöñra ańsa kunüt okumaduđın, kunüt okumamak gerek. 53a.1-2*

b. *Fikr itse unutduđın, ańmađıđın secde-i sehv itmek gerek. 532a.5*

2. Şartlı birleşik cümlelerde şartlı unsurun ana cümle yükleminden sonra yer aldığı örnekler. Bunlarda da/de edatıyla anlamın pekiştirildiği örneklerin yanı sıra sıralı birleşik cümle yapılarında saplama cümle tarzında kurulmuş

¹⁴ Bilindiği gibi Arapça cümle diziminde yüklem başta bulunur.

olan yapılar da yer almaktadır. Pekiştirme edatı bazen sonda bazen şartlı surdan önce gelmektedir. Bu örnekler kendi aralarında çeşitlilik arz etmektedir. Bunları birbirine benzerliklerine göre şu şekilde sıralamak mümkündür :

a.

aa. *Şavtula ağlamak, eğer muşibetden yâ ağrıdan ise. 48a.11*

ab. *Başı kaba kılmak, tezellül için değil ise. 46b.10*

ac. *Eğer evvel hac itdise tekrâr itmek lâzım olur; eğer kadir ise. 33b.8-9*

aç. *Nifâsda da hükm böyledür. Lâkin anda her kesildükce gısl lâzımdur, bir günde de kesilürse. 56b.3-4*

ad. *Ve ağız tolusu kuşmak, eğer balgam değil ise. 43a.5*

ae. *Yatub ve yâ tayanub uyumak, eğer dayak alınsa düşecekleyin ise. 43a.6.*

af. *Böyük günâh itmeğile adam öldürmek gibi ve zinâ itmek gibi, mü'min imândan çıkmaz, eğer hâlâldür dimezse. 24a.1-2*

b.

ba. *Nifâsda kırk gün tamâm olıcak gısl ide, namâzın kıla, kesilmezse de. 55a.8*

bb. *Ve pâdişâhlara kılıc çekmek câyiz değıldür, ne kadar zâlim de olursa. 25a.8*

bc. *Şaçı daği 'avretdür, örtmek gerekdür, karıcığ da olursa; tenhâda ve karañu yerde kılsa da. 44a.2-3*

bç. *Andan şoñra gısl ide, namâzın kıla, kan akarsa da. 56b.1-2*

bd. *Ol daği ma'zür ola, aña günâh olmaya. Eğer ol uyduğı 'alim hañâ da itdise. 28a.8-9*

be. *Ve ol hâlde kılduğı namâz ve gayrı 'amel câyiz olmaz, eğerçi 'âdet üzre kelime-i şehâdet getirürse de, tâ ki ol sözden rüçü' idüb tevbe itmeyince. 33b.4-6*

c.

ca. *Kıyâmda sağ elin şol eli üzerine koyub göbeği altına komağ, er ise; ve eğer 'avrat ise göğsine komağ. 45b.1-3*

cb. Secdede eli parmakların biribirine değirmek ve karnun uyluğundan çeküb kolların yerden kaldırmak, eğer er ise; ve eğer 'avrat ise karnın uyluklarına yapışdurub kolların yire değirmek. 46a.1-4

cc. Tahıyyât okumağa oturdukdâ şol ayağı üzre oturub sağ ayağın dikmek er ise, 'avrat ise iki ayakların sağ cānibinden çıkarub sol dizi üzerine oturmak. 46a.6-9

3. Tamlayıcı unsurları yüklemden sonra olanlar: Bunlar da yönelme, bulunma ve ayrılma hâli eki almış tamlayıcılardır.

a.

aa. Eytise: "Eğer ben fulānula emr olunsam cennete girmeye, girmezin." dise yāhūd... 35b.7-8

ab. Ve bilcümle inandum Allāh ta'ālāya ve meleklerine ve kitāblarına ve peygamberlerine ve kıyāmet gününe ve hayr ve şer Allāh ta'ālānuñ taqdirile ve bilmesiyile ve dilemesile ve yaratmasile olduğuna. 23a.8-10

b. Tahıyyat okumak, evvel oturdukdâ namāz içinde ve āhırında. 45a.3

c.

ca. Zann-ı gālibimüz oldur ki Ebū Hanıfe'nüñ añlayub ve çıkarduğı mes'eleleriñ sevābı çok ola gayrı imāmlardan. 30a.10-11

cb. Ādem oğlanı ölüb kabre vardıkdan soñra Münker ve Nekir adlu iki melek gelüb su'āl itseler gerekdür, tañrıdan ve peygamberden ve dinden ve kıbleden. 19a.11-19b.1

cc. İki şaf kadar yörimek bir yerden. 48b.6

4. Zarf unsurları yüklemden sonra gelenler: Burada zarflar edat grubu, hâl zarfı, zarf fiil ve zarf cümlesi hâlinde olabilmektedir.

a. Edat grubu : *Gayrı, gibi, göre, kadar, sonra, üzre* edatlarıyla kurulmuş gruplar yüklemden sonra gelmektedir. Pekiştirme edatı olarak da kullanılan "ancak" kelimesinin yüklemden sonra geldiği bir örnek bulunmaktadır : *Zirā gaybdur, gaybı Allāh ta'ālā bilür ancak. 24a.11*

aa. Ve cümle evlādı önünce vefāt itmişdür, Fātima razıyallāhu ta'ālā 'anhādan gayrı. 18a.2-3

ab. Sübütü tevātür ile ola, misvāk gibi. 35b.7

ac. Böyük günâh itmeğile adam öldürmek gibi ve zinâ itmek gibi, mü'min imândan çıkmaz, eğer hâlâldür dimezse. 24a.1-2

aç. Bu fakîriüñ añladuğı oldur ki harâm li 'aynihî olduğı vakitte küfürdür, süci gibi, murdâr olmuşuñ eti ve yağı gibi. Eğer harâm li 'aynihî idüğün bilürse. 36b.6-8

ad. Mübâh oldur ki işlemesinde ve işlememesinde ne şevâb ola ve ne günâh ola; oturmak ve yatmak ve yörimek gibi. 27a.9

ae. Vâcib idüğüne inanmayan kâfir olmaz; vitir namâzı ve ganî olanlara hâcılar bayramında kurbân itmek gibi ve oruc bayramında fıtra virmek gibi. 18b.11

af. Ba'zı huşuşda üstâdlarına muhâlif kavilleri vardur añladuğlarına göre. 30a.4

ag. Kaçan farîza namâzlaruñ üçünci rek'atında fâtihadan artuğ Kur'ân okusa, bir uzun âyet kadar, ba'zılar kıtında secde-i sehv itmek gerek. 50a.9-11

ağ. Eğer imâm añul okuyacak yerde katı okusa yâ katı okuyacak yerde anul okusa üç kışa âyet kadar, ve yâ bir uzun âyet kadar, secde-i sehv itmek gerek. 53a.6-8

ah. Namâzuñ âhırında oturmak, tahıyyât okıyacak kadar. 44b.5-6

ai. Yabca âmin demek, fâtiha okuduğdan soñra yâ imâmundan diñledükden soñra. 45b.3-4

ai. Kefen tamâm dikildükden soñra eñrafına buhür gezdüreler üslüb-ı sâbık üzre. 17b.10-11

b. Hâl zarfı :

ba. Üc kerre bir yerin kaçımak, her birinde elin kaldırmağıla. 48b.4

bb. Ayak üzre dururken 'aşâya ve yâ dīvâra tayanmak 'özürsüz. 47b.4-5

bc. Bağdaş kırmak, 'özürsüz. 46b.2

bç. Bir ayak üzre durmak 'özürsüz. 48a.8

bd. Ciğni ve kolları açuğla kılmak, 'özürsüz. 47b.5

be. Dülbendi peşine secde itmek 'özürsüz. 47b.3-4

- bf. İmām mihrābuñ ğayrıda olmak 'özürsüz. 47b.10
- bg. Yüzün ve göğsin kıbleden ayırmak 'özürsüz. 48b.9-10
- bğ. Bir kimse bir 'ālime söğse yā buğz itse bir sebebsiz, anuñ üzerine küfür korkulur. 35a.7
- bh. Bir kimse bir 'avrata nikāh itse şahidsiz. 37b.3
- bi. Bir rek'atda imām öñine gecmek, zarüretsiz. 48b.6
- bi. Boğazın ayırtlamak, zarüretsiz. 48b.1
- c. Zarf fiil : -iken, -dukça, -Inca, -erek.
- ca. Şaf ardında yalıñuz durub imāma uymak, öñinde açık yer var iken. 47a.1
- cb. Şalāhına haml ideler mümkün olduğça. 30b.1-2
- cc. Bu kıyās üzre eyleye on güne varınca. 56b.1
- çç. Lâkin erile cimā' itmeye, 'ādeti geçmeyince. 55b.5
- cd. Lutf idüb bu telkînleri yabınca te'ennî ile diye, ma'nāsın fikr iderek, tiz okuyub gitmeye. 40b.5-6
- ç. Zarf cümlesi : Bu türlü cümleler günümüz dilinde de yüklemden hem önce hem sonra gelmektedir.
- ça. Hayz ve nifās günlerinde her dürlü kan gelürse şāfi kan hükmindedür, şaru olsun, bulanık olsun. 55a.9-10
- çb. Şehvetile menî çıkmak, uyanık iken olsun uyurken olsun. 43b.3-4
- çc. Ve her mü'min meyyitüñ namāzın kılmak gerekdür, şālih olsun fāsık olsun. 25a.7
- çç. Ve her mü'mine uyub ardında namāz kılmak cāyizdür, şālih olsun fāsık olsun. 25a.4

Sonuç:

Sonuç olarak denebilir ki, yazı ve konuşma dili olarak ayırt edilmeksizin düşünüldüğünde Türkçe'de devrik cümle de bir ifade şekli ve üslup özelliği olarak var olagelmiştir. Kullanım sıklığı açısından bakıldığında ise incelediğimiz eserlerde de düz cümlenin kullanım sıklığına göre çok gerilerde olduğunu belirtmeliyiz.

Kaynaklar

- Abdurrahman Karahisarî, *Münyeti'l-Ebrâr*, (telif tarihi: 822/1419-20), İÜ Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Seminer Kitaplığı, nr. 4023.
- Birgili Muhammed Efendi, *Vasiyyet-name: Dil İncelemesi, Metin, Sözlük, Ekler İndeksi ve Tıpkıbasım*, (hzl. Musa Duman), İstanbul, 2000.
- Birgivi Muhammed Efendi, *İnkâzü'l-Hâlikîn*, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 1269.
- Celâlüddin Hızır (Hacı Paşa), *Müntehab-ı Şifâ I: Giriş-Metin*, (hzl. Zafer Önler) TDK Yayınları, Ankara, 1990.
- CEMİLOĞLU, İsmet, *14. Yüzyula Ait Bir Kısas-ı Enbiya Nüshası Üzerinde Sentaks İncelemesi*, TDK Yayınları, Ankara, 1994.
- COŞAR, Asiye Mevhibe, *Ahmed Hamdi Tanpınar'ın Beş Şehir Adlı Eserindeki Cümlelerde Unsur Dizilişi ve Kuruluş İlişkisi*, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1997.
- DEMİRCAN, Ömer, "Devrik Tümce Üzerine Tartışmalar", *Metis Çeviri*, nr. 15, Bahar 1991, s. 93-101.
- DEMİRCAN, Ömer, "The Rules of Inversion in Turkish", by London University, 15-17 Ougust 1990, (Türkçesi: "Devrik Dizimin Kuralları", *Dilbilim Yazıları 1991*, Ankara, 1991, s. 27-38.
- DEMİRCAN, Ömer-Erözden, Aybars, "Dil Üzerine Yayınlar ve İncelemeler (Bir Kaynakça Denemesi)", *Dilbilim Araştırmaları 1990*, s. 191-295.
- ESİN, Osman, *Abdülhak Şinasi Hisar'ın Çalıcada'ki Eniştemiz Adlı Eserindeki Cümle Tipleri Üzerine Bir İnceleme*, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1997.
- GENCAN, Tahir Nejat, "Devrik Cümle", *XIII. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler 1957*, TDK Yayınları, Ankara, 1960.
- Nazmü'l-Hilâfiyât Tercümesi*, (hzl. Azmi Bilgin), TDK Yayınları, Ankara, 1996.
- ÖZSOY, Sumru, "Üretici Dilbilim Kuramı Çerçevesinde Türkçenin Sözdizimi", *Dilbilim Yazıları 1991*, Ankara, 1991, s. 45-55.
- SEZER, Ayhan, "Türkçe Sözdizimi", *Dilbilim Yazıları 1991*, Ankara, 1991, s. 56-69.
- Şirvanlı Mahmud, *Kemâliyye*, (hzl. Muhammet Yelten), İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1993.